

болмайды. Қытай тілін алғаш үйренушілер дыбыстарды дұрыс парықтап оқи алмайды немесе оларды ауыстырып дыбыстайды. Сол себепті дұрыс дыбыстауды үйрену үшін салыстыру әдісін қолдану керек. Мысалы: «р», «f»

«房子» (fangzi)

«胖子» (pangzi)

«放心» (fangxin)

«旁心» (pangxin)

4. Сөздердің түсіндірілу аясын кеңейте оқыту тәсілі. Қытай тілінде оқылуы ұқсас дыбыстар немесе мағыналас сөздер көп кездеседі. Сондықтан да сөздердің түсіндірілу аясын кеңейте оқыту әдісін пайдалану қажет.

Сөздің екінші бөлігі түрленіп келетін әртүрлі мағынадағы сөздер:

Сұрыптау – 提炼 (ti lian)

Ортаға салу – 提出 (ti shu)

Қамдау – 提供 (ti gong)

Көтеру – 提水 (ti shui)

Дыбысталуы бірдей мағыналары әртүрлі сөздер:

Дене – 提 (ti)

Баспалдақ – 梯 (ti)

Тебу – 踢 (ti)

Мағыналас сөздер: 会见, 接见, 拜见。

Кездесу, жолығу:

1. «会见» (huijian) Мәртебесі тең дәрежедегі адамдардың дидактасуы, көбінде екі ел өкілдерінің кездесуін айтамыз.

外交部长会见了英国客人。

Сыртқы істер министрі Англиялық конктармен кездесті.

2. «接见» (jiejian) Жоғары басшылардың төменгі орын қызметшілерімен кездесуі.

市长接见了私营企业家代表。

Қала бастығы жеке кәсіпкерлермен кездесті.

3. «拜见» (baijian) Жасы кішілердің аға буындарға сәлем беруі.

今天下午我们去拜见爷爷和奶奶。

Бүгін түстен кейін біз, атам мен әжеме амандасуға барамыз.

Тұрмыста мағыналас сөздерді дәлме-дәл қолдану үшін, оларды өзара алмастырып алмау үшін сөздердің түсіндірілу аясын кеңейте оқыту әдісін пайдалану маңызды рөл атқарады.

Қазіргі кезде қытай тілін оқытудың талабы грамматикалық мазмұны, оқыту нысанасы Қытай мемлекетінің қытай тіл дәреже емтихан талабына сай жасалынып отырып. Қытай тіл

дәреже емтиханы (HSK) негізінен тыңдап-түсіну (听力理解), (语法结构) грамматикалық құрылым, оқып-түсіну сынды мазмұндарды қамтиды. Осы түйіндрден сүрінбей өткенде ғана HSK-дің белгілі дәрежесіне қол жеткізе алады. Яғни, төменгі дәреже (初级), орташа дәреже (中级), жоғары дәреже (高级) бойынша толымдылық куәлігі беріледі. Қазіргі таңда Қытай мен Қазақстан арасындағы қарым-қатынас күн сайын ілгерілеуіне байланысты осы заманға сай білім беру жүйесін халықаралық стандартқа жеткізу үшін қытай тілі дәреже емтиханының маңызы барған сайын жоғарылап келеді. Сол себепті қытай тілін оқыту барысында базалық тілмен қоса, оқуға жаттығу оқулығы, тыңдап-түсіну оқулығы және шығармашылық жазу оқулықтары бірлікте қолданылғаны жөн. Өйткені, қытай тілінің иероглиф саны көп болғандықтан да, көп жазу, көп жаттау, көп оқуды талап етеді. Қазіргі кезеңде жоғары оқу орындарында қытай тілі сабағының апталық сағат саны біздің көздеген мақсатқа жетуімізге өте аз. Мысалы, базалық шет тілі пәні аптасына 8 сағат қана болады. Бұл тіпті міндеттелген оқу материалын толық игеруге жеткіліксіз. Сол себептен қосымша оқу материалдарын қолдануға мүмкіндік болмай отыр. Сондықтан, қытай тіліне берілетін сағат сандары менен оқытылатын қосымша пәндер қайта қарастырылып, нақты мамандардың қатысуымен түзетулер енгізілсе дұрыс болар еді.

Қорыта айтқанда, қазіргі таңдағы қытай тілін игерудің деңгейін жоғарылатуда алдымен сағат сандары мен базалық пәнге қосымша берілетін пәндерге толықтырулар енгізілсе, заманауи техникалар пайдаланумен қатар, оқытудың тиімді тәсілдері қолданылса деген тілектеміз.

***

1. Шыңжаң оқу ағарту журналы. 2008-4/ 22 б.

2. Шанхай сөздігі / 2000 ж – Пекин

***

В наше время для эффективного изучения китайского языка нужно увеличить часы уроков и внести дополнительные предметы для базового предмета, также использовать всевозможные новые технологии и лучшие методы обучения.

***

In conclusion, in order to develop level of Chinese language first of all need to enlarge number of lessons, especially supplementary lessons. Then it will be great to use modern technologies with beneficial methods of teaching language together.

Қ.К. Молгаждаров

ОРТА ҒАСЫР ТІЛІНДЕГІ КӨМЕКШІ СӨЗДЕРДІҢ ЗЕРТТЕУ БАРЫСЫ

Көне түркі дәуіріне қарағанда, орта ғасырдағы көмекші сөздер құрамы біршама дамыған. Мұнда экстралингвистикалық, интралингвистикалық және қоғамдық даму құбылыстарының әсерінен кейде оғыз, кейде қыпшақ, кейде қарлұқ элементтері болып ерекшеленеді. Осылардың ішінде, әсіресе, қыпшақ элементтерінің басымырақ келетінін тарихи жазба деректер айғақтайды. Алайда, олар әртүрлі диалектілік нышандарда көрінгенмен, «біртұтас түркі тілі» деген концепцияға саяды. Қалай дегенмен де, көне түркі, орта ғасыр, қазіргі түркі тілдеріндегі көмекші сөздер бір-бірімен сабақтасып, астасып жатады. Бүгінде көне түркі тіліндегі көмекші сөздердің орта ғасыр дәуірінде толық қолданылуы, өзара өзіндік ұқсас-ерекшеліктеріне байланысты жазба мұралардың топтастырылуы, Батыс және Шығыс ғұн тілдеріне ортақ белгілер бойынша сарапталуы, көне мен жаңа формаларының сабақтасуы салыстырмалы түрде зерттелінді. Олардың сөздік құрамы, жалғанған қосымшалары, тіркесті сыңарлары (көбінесе қай сөз табынан болатындығы) мен аналитикалық форманттары да белгілі болып отыр.

Орхон-Енисей, Талас жазба ескерткіштер тіліндегі көмекші сөздер негізінен қазіргі қазақ тіліндегісімен сәйкеседі. Олардың ішінде, әсіресе, көмекші етістіктер мен шылау сөздер басқаларына (көмекші есімдер мен модаль сөздер және күшейткіш мағынадағы көмекші сөздер) қарағанда көбірек қолданылған. Әрине, көне түркі тіліндегі көмекші сөздердің құрамы қазіргі түркі тілдерімен салыстырғанда аз болатындығы айтпаса да түсінікті. Бірақ, осыған қарап, олардың категориялық дәрежесіне немесе сөздік құрамына шек келтіруге болмайды. Өйткені, көне түркі жазба ескерткіштер мәтіндерінің қайсысы болмасын шағын және арнайы сұрыпталып жазылған соң, сол дәуірдегі көмекші сөздердің барлығы дерлік қамтылды деп айту қате. Мұның себебін М.Шералиевтің: «В письменных памятниках, как известно лексический и грамматический строй языка не находит полного и всестороннего отражения. В них фиксируются лишь отдельные крупницы языка, ограниченные темой и задачей, поставленными перед собой авторами рукописей и памятников» дегенімен немесе Б.А.Серебрянниковтың: «отсутствие того или иного слова и формы в языке вовсе не означает отсутствия соответствующего понятия в сознании людей²» дегенімен түсіндірсе болады. Жалпы жазба жәдігерліктердің тілін қазақ тілімен салыстырып зерттеген сайын, айырмашылықтардан гөрі ұқсастық пен ортақтық белгілері басым болып келеді. Яғни,

көне түркі дәуіріндегі көмекші сөздер бүгінгі тіліміздегі көмекші сөздердің бастау көздері немесе негізі деп айта аламыз немесе бір тілдің әр кезеңдегі бейнесі ретінде көрінеді. Қысқасы, тілдерлік сәйкестіктерден бір тілдің екі дәуірдегі тарихи-генезологиялық көрінісін байқаймыз. Тілдің қалыптасуында кез келген сөз бір-бірімен үздіксіз (континуум) байланысады да тарихи тұтастықтың көрсеткіші ретінде танылады. Мұндай тарихи тұтастықты анықтауда кешенді зерттеудің маңызы зор және бұл қай тілдің болмасын даму тарихын зерттеген кезде байқалады. Жұмысымыз бойынша кешенді зерттеу дегеніміз – көне түркі тіліндегі көмекші сөздердің құрамы мен қолданылуын, олардың атқаратын қызметі мен тіркесімділік мағыналарын т.б. тілдік сипатын орта ғасыр жазба мұралар тіліндегісімен және қазіргі түркі тілдеріндегі ұқсас-ерекшеліктерімен (негізінен қазақ тілімен) салыстырмалы түрде зерттеу және тарих, әдебиет т.б. ғылымдарында айтылған ортақ пікірлермен ұштастыра қарастыру. Сонымен бірге басқа типтік тілдердегі көмекші сөздерге қатысты айтылған ой-тұжырымдармен де салғастыру мақсат етіледі. Біздің бұған қосарымыз тек қана тайпалар тілдерінің араласуына ғана емес, сол кездегі экстралингвистикалық жағдайлар, экономикалық, дін, территория, сауда-саттық т.б. ішкі-сыртқы іс-әрекеттер ықпал етуінен де қалыптасатындығы ескерілуі қажет. Негізінен көмекші етістіктерді қазіргі қазақ тіліндегісімен салыстырып зерттеген уақытта, күрделі етістіктер құрамында қаралады. Күрделі етістіктер құрамдық сипатына қарай өз ішінде екі топқа бөлінетіні белгілі. Яғни етістік пен етістік және есім мен етістік сөздер тіркесінен тұрады. Мұнда етістік пен етістік тіркесінен құралған күрделі етістіктердің бірінші компоненті негізгі лексикалық мағына иесі болады да, екінші компоненті көмекші етістік болып, басыңқы компоненттің әртүрлі грамматикалық мәндерін беруші грамматикалық көрсеткіш есебінде ғана қызмет атқарады.

Көмекші сөздердің қалыптасу тарихын бір тілдің немесе бір типтегі тілдердің шеңберінде алып қарастыру жеткіліксіз. Себебі, тілімізде араб, парсы, орыс тілдерінен енген көмекші сөздер де қолданылады және қай тілде болмасын көмекші сөздер тобы бар. Олар әртүрлі дәрежеде көрінгенмен, бір-біріне ұқсас, ортақ белгілерімен ұштасып жатады. Мәселен, хамит-семит тілдері тобына жататын араб тілінде де көмекші сөздер – жеке тұрғанда мағынасы жоқ, өздеріне тән лексикалық мағыналары солғындаған есім және етістікпен тіркесіп, грамматикалық мағынаға ие болатын сөз табы және етістіктер мағынасына қарай

толымды және толымсыз болып бөлінеді. Осы сияқты ұқсастықтар өзге тілдерге де жат емес. С.Аманжоловтың сөзімен айтқанда: «... жер жүзінде бірімен-бірі қарым-қатынасқа түспеген бірде-бір тіл жоқ. Бүкіл әлемдегі тіл, барлық халық бір бүтін материя сияқты. Олардың тіршілігіне байланысты бірінің табысы екіншісіне, екіншісінің табысы үшіншісіне ортақ болып отырады» /3/. Сонымен қай тілдің болмасын грамматикалық жүйесі бір типтес тілдердің негізінде қалыптаспайтындығын көмекші сөздердің тарихынан байқауға болады. Жалпы тілімізге басқа тілдерден енген көмекші сөздер дайын күйінде қабылданып, аз ғана дыбыстық өзгеріске ұшырап қолданылады.

Тілдің дамуы қоғаммен тығыз байланыста болатындығын ескерсек, тілдердің ішкі және сыртқы қабаттарының даму дәрежесі бірдей болмайды. Сондықтан әр дәуірде түркі тілдеріндегі көмекші сөздердің сөздік құрамы мен тіркесті түрлері біресе кеміп біресе ұлғайып отырылады. Сонымен бірге көне түркі тіліндегі көмекші сөздер қазіргі түркі тілдерінің бәріне ортақ болса, орта ғасыр жазба ескерткіштер тіліндегі көмекші сөздердің кейбірі бір немесе бірнеше тілдер тобына қатыстылығын байқатып, өзіндік тұлғаларда көрінеді. Зерттеу барысында, бір тілдегі көмекші сөздердің екінші бір тілде қолданылмауы немесе бірнеше түркі тілдерінде қолданылып, енді бірінде қолданылмауы кездеседі. Осыған орай қазақ тілімен қай дәуірде болмасын мағынасы мен тұлғасы жағынан сәйкес келетін және мағынасы сәйкес келгенімен тұлғасы жағынан фонетикалық өзгеріске ұшыраған және мағынасы да, тұлғасы да өзгеріске түскен көмекші сөздер статистикасы жасалынды. Сонымен бірге көне және орта ғасыр тілдерінде қолданылған, бірақ қазақ тілінде мүлде кездеспейтін көмекші сөздер бары аталынды.

Орта ғасыр жазба әдеби тіліндегі көмекші сөздерді зерттеген уақытта көне тілден бастап қазіргіге дейін үзбей, яғни кезең-кезеңмен сатылай қарастырған өте тиімді және олардың даму тарихынан толық мәлімет алуға болады. Сол себепті көне түркі тіліндегі көмекші сөздерді қазіргі қазақ тіліндегісімен салыстырып зерделейтін болсақ, онда орта түркі дәуіріндегі (X-XV ғғ.) жазба әдеби ескерткіштер тіліндегі қолданылуына соқпай кете алмаймыз. Орта ғасыр жазба мұраларында қолданылған көмекші сөздерге бірден көшпес бұрын, сол кездің тіліне және қандай материалдары негізінде қарастырылатындығы жайлы қысқаша мәлімет бере кетелік. Түркітануда орта түркі дәуірі болып саналатын X-XV ғасырларда түркі халқының жазба әдеби мұралары негізінен көне ұйғыр, араб

жазуларымен жазылғаны белгілі. XI ғасырдан бастап араб жазуының Орта Азия, Жетісу, Шығыс Түркістан аймақтарында кеңінен таралып өріс алғанына және оның руникалық көне түркі әліпбиін ығыстырғанына тарих куә. Соның салдарынан түркі тілдеріне араб-парсы тілдерінен (әсіресе, діни ұғымдағы) сөздер көптеп ене бастаған еді. Бұл жағынан көмекші сөздер құрамы да тыс қалған емес. Мысалы, М.А.Казамбектің «Общая грамматика турецко-татарского языка» деген еңбегінде араб тілінен енген *эвел, ачқдан, гайра, маада, сива* тәрізді сөздерді түркі тілдеріндегі көмекші сөздер қатарына қосқанын ескереміз. Жалпы XI-XII ғасырларда араб жазуы көне ұйғыр жазуымен қатар жүргені ғылыми зерттеулерде айтылады. Осы жайлы да әртүрлі пікірлер қалыптасқан. Негізінен «көне ұйғыр жазуы Орта Азия мен Хорезмде ХҮІ ғасырдың аяғына дейін қолданылса, сары ұйғырлар оны, тіпті ХІХ ғасырдың бас кездеріне дейін пайдаланып келген /4, 123/. Сондықтан көне түркі тіліндегі көмекші сөздердің қаншалықты дәрежеде орта ғасыр жазба мұраларында қолданылғандығын қазақ тілі арқылы салыстырып зерттеу мақсат етілді.

Тіл тарихына жүгінетін болсақ, біріншіден орта түркі дәуірінде түркі тектес халықтар жеке-жеке одақ болып бөлініп, ортақ тілден енді өз алдына жеке тілдер болып қалыптаса бастаған еді. Осыған орай ғылымда түркі тілдерін топтарға бөліп қарастыру орын алған. Мәселен, М.Сабыр орта түркі дәуіріндегі түркі халықтары тілінің даму ерекшелігін ескеріп, қарахандықтар дәуірі (X-XII ғ.) және монғолдар дәуірі (XIII-XV ғғ.) деп екіге бөліп қарастыратындығын сөз етеді. Сонымен бірге Н.А.Баскаковтың X-XV ғасырлардағы ескерткіштердің жазылу ортасы мен тілдік ерекшелігіне байланысты (Қарахандықтар, Алтын Орда, Орта Азияда жазылған ескерткіштер және Мәмлүк қыпшақтарының ескерткіштері) төрт топқа бөлу себебін де түсіндіреді /5, 337/. Орта ғасыр жазба мұралар тілінің ерекшелігін билік еткен ұлыстардың немесе мемлекеттің және территориялық атауларынан-ақ байқауымызға болады. Шындығына келер болсақ, сол кездегі тілдің ерекшеліктеріне экстралингвистикалық, экономикалық, дін, территория, сауда-саттық т.б. ішкі-сыртқы саяси іс-әрекеттер ықпал еткендіктен, «көне, ескі және орта түркі жазба ескерткіштерінің тілі аралас тіл болды» деген пікір қалыптасқан. Осыған қатысты Э.Н.Наджип(1970), Қ.Мұсаев (1984), М.Томанов (1971), Ә.Құрышжанов (1972) т.б. еңбектерінде көңілге қонымды пікірлер беріледі. Біздіңше, көне түркі тілі қазіргі түркі тілдерінің барлығына көне ортақ тіл болып қала

береді. Ал ғылыми еңбектерде кездесетін ескі немесе орта ғасыр жазба ескерткіштерінің тілін «аралас тіл» дегендері шындыққа бір табан жақын. Алайда, жазба мұралар әртүрлі диалектілік нышандарда көрінгенмен, көмекші сөздердің табиғаты «біртұтас түркі тілі» деген концепцияға саяды. Бірақ, экстралингвистикалық, интралингвистикалық т.б. құбылыстардың әсерінен кейде оғыз, кейде қыпшақ, кейде қарлұқ элементтері болып ерекшеленеді. Қай ғасырда болмасын (көне, ескі, орта) жазылған жазба ескерткіштерде қазақ тілінің элементтері басым екендігіне және сабақтасып, араласып, ортақтасып жататындығына тарихи деректер айғақ бола алады. Мысалы, Т.Қордабаев пен М.Томанов бірлесіп жазған еңбекте ХІҮ ғасырдағы қыпшақ ескерткіштері тіліндегі «болмақ, қылмақ, етмек, үзмек, ұзатмақ, келмек, елтпек, тұтпақ, атмақ, бағламақ, таймақ, түшмек, тикмек, салмақ етістіктері де көмекші қызметте жиі ұшырасады» делінген /6, 143/. Жалпы осыған қатысты мәселелердің түйінін Б.Кенжебаевтың тұжырымымен ұштастырса болады. Ғалым былай дейді: «Алтын Орда қол астында әртүрлі тілде сөйлейтін, әртүрлі дін ұстайтын, өмір-тіршілігі, шаруашылық кәсібі, әлеуметтік, мәдени дәрежесі әртүрлі көптеген халықтар, тайпалар, ұлыстар болды. Бірақ солардың ішіндегі ең көбі қыпшақтар еді. Бұл – бір.

Екінші, өлкені жаулап алушы, онда мемлекет құрып, үстемдік жүргізуші моңғолдар және сол моңғолдарға шығыстан еріп келген, тағы басқа ру-тайпалар ұзамай жергілікті халықтарға араласып, сіңісіп кетті. Көбінше қыпшақтарға сіңісіп, қыпшақ болып кетті.

Үшінші, Алтын Ордада мемлекеттік басқару істеріне басқа ру, тайпаларға, халықтарға қарағанда қыпшақтар көп араласты. Түрлі әкімдік, билік түгелдей дерлік қыпшақтардың қолында болды.

Осы айтылған жағдайлардың салдарынан Жошы ордасы – Алтын Орда кейде Қыпшақ ордасы деп те аталып жүрді. Алтын Ордада негізгі ресми, әдеби тіл – қыпшақ тілі болды» /7, 29/. Мұндай пікір-көзқарас Ә.Құрышжанов (1972), П.М.Мелиоранский (1900), Э.Н.Наджи (1975) М.Аджи (2000), С.М.Акинжанов (1989), С.Г.Агаджанов (1980), С.Т.Кляшторный (1986) т.б. еңбектерінен де орын алады. Бұл жерде қазақ тілі тек қыпшақ тіліне ғана қатысты деген пікір бір жақты қалыптаспаса керек. Зерттеу барысында қолда бар материалдар негізінде қарастырылған жазба ескерткіштер тілі аралас немесе таза бір тілді сипатта болғандығы анықталынады. Біздіңше бір ескерткіштерде қыпшақ элементі басым болса, енді бірінде оғыз элементі көбірек болатын тәрізді.

Дегенмен олар тұтас бір тілдің әр түрлі көріністері ғана. Яғни орта ғасырларда (X-XV ғғ.) біртұтас орта түркі тілі қалыптасты. Бұл кезеңдегі тіл тарихын уақыт өлшемімен классификациялауда Н.А.Баскаковтың «орта түркі дәуіріне» сәйкес келеді. Егер осы кезең тіл тарихын «әдеби тіл» ұғымымен сәйкес зерделесек, онда X-XV ғасыр аралығында жазба ескерткіштер тілін «көне түркі әдеби тілі» деп тануға болатындығы айтылып жүр. Мәселен Б.Сағындықұлының пайымдауынша: «ХІ-ХҮІ ғасырлар аралығында халық арасында тараған жазба әдебиеттің кез-келген үлгісін Көне түркі әдеби тілінде жазылған деп есептесек, қателеспейміз» делінеді /8, 4/. Біздіңше, бір ескерткіштерде қыпшақ элементі, енді бірінде оғыз немесе қарлұқ элементтерінің басым болуы – тұтас бір тілдің әртүрлі көріністері ғана. Қалай дегенмен де орта түркі тілдерінің жазба ескерткіштері көне түркі тілінің заңды жалғасы және қазіргі түркі тілдерінің тарихи дереккөздері болып саналады.

Зерттеу жұмысымыздың негізгі материалдары – Қорқыт ата кітабы (бұл аңыз дастан көне дәуірге жатқанымен, орта ғасырдың басында жазылған), Оғызнама, Құтты білік, Ақиқат сыйы, Рабғузи қисалары, Хұсрау-Шырын, Махаббатнама, Шипагерлік баян т.б. тәрізді жазба әдеби мұралары. Аталмыш жазба ескерткіштер тіліндегі көмекші сөздерді зерттеу барысында мынадай нәтижелерге қол жеткізілді:

- Көне түркі тіліндегі көмекші сөздердің орта ғасыр дәуірінде толық қолданылатындығы анықталынды.
- Әр дәуірдің (көне түркі, орта ғасыр және қазіргі) өзіндік тілдік ұқсас-ерекшеліктері көрсетілді.
- Көмекші сөздердің ұқсас-ерекшеліктеріне байланысты орта ғасыр жазба мұралары өзара топталынды.
- Батыс және шығыс ғұн тілдеріне ортақ белгілер бойынша көмекші сөздер тобының фонетикалық, морфологиялық ұқсас-ерекшеліктері салыстырылып, екі тілдер тобына жіктелінді.
- Көмекші сөздердің көне мен жаңа формаларының арасындағы сабақтастықты және олардың өзгеру эволюциясы сипатталынды.
- Көрсетілген жазба ескерткіштер бойынша көмекші сөздер тобының құрамы мен көмекші сөздерге жалғанған қосымшалары анықталынды.
- Көмекші сөздердің тіркесті сыңарлары көбінесе қай сөз табынан болатындығы және ортағасырлық аналитикалық форманттары

айқындалынды.

• Қазақ тілімен қай дәуірде болмасын мағынасы мен тұлғасы жағынан сәйкес келетін және мағынасы сәйкес келгенімен тұлғасы жағынан фонетикалық өзгеріске ұшыраған және мағынасы да, тұлғасы да өзгеріске түскен көмекші сөздер анықталынды.

• Көне және орта ғасыр тілдерінде қолданылған, бірақ қазақ тілінде мүлде кездеспейтін көмекші сөздер аталынды.

Қорыта айтқанда, бүгінгі бай әдеби тіліміздің негіздері осыдан ХҮІ ғасыр бұрын жазылған көне түркі руникалық жазба ескерткіштер тілінен бастау алатыны анық. Бұл негізге қазіргі түркі тілдерінің дербестігін қалыптастырған орта түркі тілінің де өзіндік қатысы бар. Оған көмекші сөздердің тарихын, тілдік болмысын, жалпы табиғатын тарихи-лингвистикалық тұрғыдан зерттеген кезде тағы бір мәрте көз жеткізіліп отыр. Яғни, қазіргі қазақ тіліндегі көмекші сөздердің негізі көне түркі, орта түркі болып келгенімен, олар бір тілдің әр кезеңдегі бейнесі ретінде танылады және бұл – барлық түркі тілдеріне ортақ. Алайда, көмекші сөздердің әр дәуірде немесе жекелеген түркі тілдерінде өзіндік ерекшеліктері болады. Жалпы көмекші сөздерді тарихи-генесеологиялық тұрғыдан алып қарағанда, көптеген ғасырлар бойғы тілдік процестерді басынан кешірген туынды категория деп танылады. Сонымен бірге, көне түркі тіліндегі көмекші сөздердің орта түркі және қазіргі қазақ тілінде қолданылуы жағынан анықталынып, олардың тұлғалары мен мағыналары салыстырылып, ұқсас-ерекшеліктері сипатталынды. Екіншіден, жазба ескерткіштердің бір-бірінен диалектілік айырмашылығы көмекші сөздердің

қолданылуынан байқалады және тіркесімділік мағыналары мен мәтіндерде аз-көп кездесуіне байланысты мәселелер де өз деңгейінде шешімін тапқан тәрізді. Алайда, көмекші сөздер тобының басым көпшілігі түркі тілдер тобының қайсына жататындығын (қыпшақ, қарлұқ, оғыз), яғни көне тұлғалары еш өзгеріссіз қазіргі түркі тілдерінің қайсында көп кездесетіндігін және аналитикалық форманттарын әлі де болса нақтылай түсу қажет.

***

1. Ширалиев М.Ш. Новые диалектные данные для историй тюркских языков // Советская тюркология. 1970, №5

2. Серебренников Б.А. Вероятностные обоснования в компаративистике. М.: Наука. 1974, -352 с.

3. Аманжолов С. Қазақ тілі теориясының негіздері. Алматы: Ғылым. 2002, -368 б.

4. Айдаров Ғ. Көне түркі жазба ескерткіштерінің тілі. Алматы: "Мектеп", 1986. –180 бет.

5. Сабыр М.Б. Көне түркі және орта түркі тілдері арасындағы сабақтастық. ҚР тәуелсіздігінің 10 жылдығына арналған: "Байырғы түркі өркениеті: жазба ескерткіштер" атты халықаралық ғылыми-теориялық конференцияның материалдары. Алматы "Ғылым" баспасы, 2001. -337 бет.

6. Қордабаев Т., Томанов М. Тарихи грамматика мәселелері. Алматы: "Мектеп", 1975. –176 бет.

7. Кенжебаев Б. Түрік қазанатынан бүгінге дейін. Алматы: "Ана тілі", 2004. -344 бет.

8. Сағындықұлы Б. "Ғибат-ул хақайық" – XII ғасыр ескерткіші. Оқу құралы. Алматы: Қазақ университеті, 2002. –184 с.

***

В статье анализируются служебные слова в средневековых памятниках и их синтаксическая функция.

***

In article is analyzed about works words in ... and about syntaxis functions.

Г.М. Молотова

ОБРАЗ ПОМОЩНИКОВ ГЕРОЯ В ФОЛЬКЛОРЕ НАРОДОВ ВОСТОКА И ЗАПАДА

В каждом героическом эпосе или дастане центральным образом выступает богатырь-защитник. Его деяния подчинены единственной цели – защите своего племени, своей страны. Обычно судьба богатыря predetermined свыше, о чем свидетельствует турфанский список эпоса «Огуз-наме». Первая строка текста гласит: «болсунгул дэб дэдилэр» – «Да будет он, – сказали». В ней содержится информация, что рождение Огуза было решено божествами. Жизнь главного героя протекает так, как «запланировано» божествами. Так, миссией Огуз-кагана являлась создание единого тюркского государства и расширение его территории, что соответствует

историческому факту создания Тюркского каганата. Божества указывают ему через посредника в какую сторону совершать поход. Образ помощника главного героя является общим для фольклора всех народов. Это явление широко распространенное в культуре родственных и неродственных по языку народов, связанных трассой Шелкового пути.

Караванная дорога, получившая название «Великого шелкового пути», связывала государства Центральной Азии, через которых открывались просторы для торгово-экономического развития стран Запада. Магистраль названная «Великим шелковым путем» кроме основной функции также